

Psychoanalyse en homosexualiteit

De redactie van dit maandblad verzocht mij de opmerkingen te mogen publiceren, gemaakt tijdens een bijeenkomst bij het COC te Amsterdam op 25 september 1981, ter inleiding van de discussie over het door ons gepubliceerde stuk in *Homostudies II*.*

Een enkel woord vooraf.

In de overvloedige aandacht die dit gebeuren in de publiciteitsmedia heeft gekregen is de nadruk sterk gevallen op het verschijnsel 'de hoogleraar in boetekleed,' een fenomeen dat de fantasie blijkbaar prikkelt. De aandacht is daarvoor afgeleid van de zaak waar het eigenlijk om gaat en ik wil die aandacht daar graag weer op richten.

Enkele maanden voor mijn optreden vroeg Mattias Duyves (socioloog voor homostudies aan de Universiteit van Amsterdam, red.) mij mee te werken aan een *Studium Generale* met het doel de discussie tussen homobeweging en psychoanalyse weer op gang te brengen. De bespreking zou in kleine kring plaats vinden en er zou nauwelijks behoefte bestaan, meende hij, mij over de *Neurosenleer* aan de tand te voelen: 'U bent al lang geleden op uw opvattingen daar beschreven teruggekomen en u zult zeker niet tot de tanden gewapend, gezeten op het ros van uw nu al twintig jaar oude boek bij ons binnenrijden.'

Het is ietwat anders gelopen.

De hiervolgende inleiding was een poging de sfeer te scheppen, die een discussie mogelijk zou maken.

Wij willen alsnog trachten de bedoelingen van M. Duyves te realiseren en hopen dat de verdere discussie niet zal worden bepaald door al te persoonlijke meningen, maar door het zoeken naar hoe – om Plato te citeren – 'het in waarheid is'. Ik heb veel verzoeken om interviews moeten afwijzen, daarmee he ik niemand willen frustreren. Op dit ogenblik heb ik niet meer te zeggen dan ik gezegd heb in *Homostudies II* en de hiervolgende opmerkingen. Voorts acht ik de op mijn persoon gerichte aandacht niet bevorderlijk voor de zaak waar het om gaat: vrijheid en 'overlevingsmobilisatie'. Hier volgen mijn opmerkingen, slechts hier en daar terwille van de publicatie wat bijgewerkt.

'Ik heb hier als een berg tegenop gezien en geprobeerd er onder uit te komen. Psychoanalyse en homofilie hebben veel met elkaar te maken gehad en zich intensief met elkaar bemoeid. Nu doet de relatie denken aan een mislukt huwelijk. Voorts scheen het mij toe dat ik de minst geschikte persoon ben om hier licht te laten schijnen, daar ik in enkele boekjes passages over homosexualiteit heb geschreven die ik nooit meer zou schrijven. Ik ben onder de indruk gekomen van het eigenaardige bestaan en van de macht van het geschreven woord, de macht ook over de schrijver. Maar het staat er – en wanneer ik er op word aangesproken kan ik niet anders doen dan Pilatus, de Romeinse stadhouder uit het bijbelverhaal te citeren, die antwoordde toen een tekst van hem bekriftiseerd werd: 'Wat ik heb geschreven, dat heb ik geschreven'. Bevreuteren doe ik het wel – je kunt je leven

niet overdoen en ook dit niet.

Het vermoeden dat dit wel een moeilijk avondje zou kunnen worden is niet puur subjectief. In de metro werd ik aangesproken met de woorden: 'U komt in het hol van de leeuw' en één van mijn medewerkers vertelde reikhalzend naar deze avond uit te zien om mij te zien afgaan en mij dan zo nodig liefelijk bescherming te bieden.

Nochtans sta ik hier met een vrij rustig gevoel. Toen ik de organisator, Mattias Duyves, suggereerde dat hij beter een ander kon vragen, nadat ik eerst verzuimd had zijn brief te beantwoorden, heeft hij me over de streep getrokken door zijn hartelijke en zinnige aanpak. Ik heb nu eenmaal deze functie in de Nederlandse psychiatrie, en het ligt niet in mijn lijn me aan de taken die dit meebrengt te onttrekken. Maar realiseert u zich wel: ik heb me niet met opgestoken vinger gemeld om nu eens te vertellen hoe het met de homosexualiteit zit.

Ik stel u voor een stukje denkwerk samen te verrichten, dat van betekenis voor de praktijk kan zijn; en met praktijk bedoel ik niet medische praktijk, maar de praktijk tot het verkrijgen van meer seksuele vrijheid en onze gevoelens daaraan dienstbaar te maken. Het is goed de zaken theoretisch op een rijtje te hebben. Helderere begrippen kunnen wapens zijn en wapens lijken me nodig; het kan met de verworven vrijheid heel makkelijk weer snel gedaan zijn.

De relaties tussen psychoanalyse en bewegingen of individuen die zich inzetten voor de emancipatie van de homofiel – emancipatie of een ander woord, vechten voor vrijheid om te leven zoals je dat zelf

wilt – zijn van een warrig karakter. Vaak verzuimt men een noodzakelijke onderscheiding te maken: die tussen psychiatrisch-psychoanalytische benadering enerzijds en sociale benadering anderzijds.

Wat hebben psychiaters en psychoanalytici eigenlijk met homofilie en homofielen te maken? Ik zal u dit toelichten aan de hand van een voorbeeldje: Stelt U zich voor dat bewezen zou worden dat de behoefte van een echtgenoot sexueel contact te hebben met een ander dan zijn echtgenote neurotisch was, zou berusten op een ontwikkelingsstoornis, op een deuk in je persoonlijkheid. Dat kan niet bewezen worden, maar laten we eens aannemen dat het wel kon, bijvoorbeeld doordat die behoefte statistisch significant zou samenhangen met niesbuien, buikpijn, werkstoornissen, angst en depressies. Wat zou degene die toch met zijn vriendin naar bed wilde en niet of niet alleen met zijn vrouw zich van die psychiatrische wijsheid aantrekken? Niets toch immers, als hij een verstandig mens was. Waarom zou hij zich de wet laten voorschrijven? Waarom zou hij zich erover opwinden? Evenmin zou een maatschappij het recht hebben op grond van overwegingen, uitgedrukt in etiketten als 'pathologisch, neurotisch of pervers' iemand met sancties te treffen, zijn baan af te nemen, te laten vallen bij een sollicitatie of wat dan ook. Belemmeren van of opkomen voor sociale vrijheid hoeft toch niet afhankelijk gemaakt van de uitspraken van een empirische wetenschap, hoe interessant deze ook is? Bewegingen die het recht opeisen van seksuele vrijheden doen er goed aan zich

van psychiatrie en psychoanalyse niets aan te trekken, maar te vechten voor het-geen de leden ervan voor goed en rechtvaardig houden. Sexuele vrijheden, zei ik: voor de helderheid van de probleemstelling zou ik er veel voor voelen het probleem van de homosexualiteit niet te isoleren. Dat is dus het eerste aspect: de kwestie waarom zo veel gewicht aan de uitspraken van psychiatrie of psychoanalyse gehecht? Het spreekt niet vanzelf dat dit gebeurd is. We hebben er rekening mee te houden als met een feit, maar we behoeven ons er niet bij neer te leggen. Ik zal straks een mogelijk antwoord op deze vraag aan u voorleggen.

Nu de keerzijde van de medaille. In eerste instantie heeft de psychiater, de psychoanalyticus of therapeut slechts te maken met iemand die zich tot hem wendt omdat de psychotherapeut meent de ander met de middelen van deze vakken te kunnen bevrijden van misère. Dat is de situatie waarin de psychotherapeut recht van spreken heeft, hem gegeven door zijn cliënt en daarmee basta.

Enkele uitzonderingen zijn er wel te bedenken. Wanneer iemand op grond van een psychische stoornis op een voor hem irrationele manier het geld van zichzelf en zijn gezin er doorbrengt of zich dood wil maken, terwijl hij na veertien dagen weer plezier in het leven zou kunnen hebben, grijpt de psychiater in. En dat recht laat ik me door geen duizend anti-psychiaters afpraten. Dit punt doet verder niet ter zake, ik noem het even omdat ik de indruk wil wegnemen dat ik hier zoete broodjes zou bakken.

Terug naar ons thema: ik geloof niet dat

de psychiater er goed aan doet met het meelotje 'gezond of ziek' rond te neuzen en zich te bemoeien met mensen die zijn bemoeienissen niet zoeken. Zo houd ik ook bemoeienissen van de psychiater met de rechtspraak niet in alle opzichten voor geslaagd. Volgens mij moet dit vers gezongen en uitgezongen worden voordat er aan het volgende te beginnen valt. Maar dat volgende vers is er wel.

Voordat ik dat ga zingen, nog dit: Evenmin als een sociale beweging zich iets gelegen hoeft te laten liggen aan meningen van psychoanalytici, hoeft de psychoanalyticus zich standpunten te laten voorschrijven door welke sociale beweging dan ook. Als de psychoanalytische wetenschap zou kunnen bewijzen dat homosexualiteit een neurose is, dan is ze ontroouwd aan zichzelf wanneer ze water in de wijn doet uit angst zich impopulair te maken. Wetenschap wordt in vrijheid bedreven met als richtlijn logica en respect voor de feiten en geen andere richtlijn. De consequentie hiervan zou kunnen zijn dat men homosexualiteit of het ontstaan ervan voor een neurotische aangelegenheid houdt en nochtans voor de integratie van de homofielen opkomt. Van deze instelling zijn wel voorbeelden te geven. U weet uit de werkschets hoe ik hierover denk, ik heb het bovenstaande gezegd terwille van de helderheid.

Ik heb eerst de nadruk op de onderscheiding tussen sociale en psychoanalytische benadering gelegd, nu de verbinding. Iedere wetenschapper heeft zich te bezinnen op de maatschappelijke consequenties van zijn vondsten. Hoe hebben psychoanalytische inzichten gefunctioneerd in relatie tot bewegingen ter bevechtung

van grotere seksuele vrijheid in het algemeen en homosexualiteit in het bijzonder? Heeft de psychoanalyse gefunctioneerd ten dienste van een betere maatschappelijke situatie? Ook hier is weer een onderscheiding nodig. Hoe heeft de psychoanalyse gewerkt als voor velen toegankelijk inzicht en deel van algemene ontwikkeling, hoe heeft de psychoanalyse als gilde gefunctioneerd? Ik denk dat je op de eerste vraag positief kunt antwoorden. En op de tweede?

Gilde

Hoe heeft de psychoanalyse als officiële beweging, als gilde gefunctioneerd? Ik ben geen expert op dit gebied, maar hetgeen ik weet geeft mij geen reden optimistisch te zijn over de uitkomst van een onderzoek in deze richting, voor zover dat al uitvoerbaar zal zijn. Met uitzonderingen: bijvoorbeeld over de Frankfurter School, over Mitscherlich en Adorno valt in dit opzicht slechts iets positiefs te zeggen.

Doch veelal geldt het volgende – ik heb mijn woorden zorgvuldig gekozen –: terwilj de psychoanalyse over het instrumentarium beschikt mens en maatschappij grotere vrijheid en rechtvaardigheid te verschaffen, is dat instrumentarium daartoe tot nu toe, tot op heden, onvoldoende aangewend. De in de psychoanalyse aanwezige, vaak nog sluimerende potenties kunnen zeker vruchtbaarder gemaakt worden. Wij – ik sluit mijzelf niet uit – hadden in dit opzicht eerder meer kunnen doen. Hebben we de boot gemist? Neen, we zouden er nog op kunnen springen. Ik kan geen figurieren noemen die ons, met Nietzsche en Marx, meer inzicht in de

functie van het geweten heeft gegeven dan Freud, en die heeft aangetoond de gewetensfunctie in onze West-Europese maatschappij vaak een verziekt geval is. Moraal is voor velen immers niet meer dan een geheel van op magisch denken berustende taboes, een uiting van naar binnen gekeerde agressie, waarin de belangen van de medemens nauwelijks aan de orde komen, een systeem van frustrerende ver- en geboden, die de intolerantie jegens anderen en zichzelf aanwakkeren. Dezelfde lieden die de masturbatie, een bepaald onschuldige bezigheid, waarover slechts één kwaad woord is te zeggen, namelijk dat sex met elkaar nog veel mooier is, voor zonde houden, hebben met de gruwelijke destructieve agressie, al of niet ingebouwd in systemen, vaak maar weinig moeite. Heb ik dus eerst beweerd dat sociale aanpak en psychoanalyse verschillende zaken zijn en dat maatschappijvormers en psychotherapeuten hun eigen gang moeten gaan, met evenveel klem valt te verdedigen dat maatschappelijke bewegingen heel goed van psychoanalytisch inzicht gebruik kunnen maken.

Ik wil hier terug komen op een vraag die ik stelde. Waarom heeft men zich toch zoveel aangetrokken van het psychoanalytisch oordeel over homosexualiteit? Dat wordt duidelijk wanneer we zien hoe dat oordeel tot stand is gekomen. Freud heeft in zijn beroemde 'Drei Abhandlungen' een biologisch uitgangspunt gekozen: volwassen seksualiteit is het genitale contact tussen man en vrouw. Er zijn afwijkingen in het seksuele object mogelijk en afwijkingen van het seksuele doel; ik ga hier niet verder op in, dat wordt te

theoretisch. Maar wel het volgende: Het is wellicht Freud, maar zeker vele psychoanalytici en psychiaters ontgaan dat ze meenden een biologisch begrip te hanteren, terwijl ze in feite een maatschappelijke of zelfs morele norm invoerden. Pervers heeft bij Freud zeker geen moraliserende betekenis (hij bedoelt ermee: sex uit de kindertijd die blijft bestaan bij een in jaren volwassene), maar ook het begrip infantiel heeft een negatief beoordelende bijklank.

Antwoord op de vraag waarom zo heftig op psychoanalytische beschouwingen is gereageerd, zou dus kunnen zijn: omdat er in die beschouwingen maatschappelijke en morele oordelen verpakt zaten. Willen we even academisch zijn dan zouden we formuleren, hegeliïans: De beschouwingen zijn niet slechts biologisch, maar ze zijn door de maatschappij bemiddeld; marxistische psychologie heeft zich te hoeden voor ideologie, voor 'falsches Bewusstsein'. Ik moet eerlijk zeggen dat ik dit destijds toen ik de Neurosenleer schreef niet voldoende heb doorgehad.

Er zijn enkele punten die ik nog wil aanstippen. De relatie tussen psychoanalyse en homosexualiteit lijkt vaak, zo zei ik, op een mislukt huwelijk. Maar in één opzicht is die relatie niet mislukt. Freud heeft er met nadruk en herhaaldelijk op gewezen hoezeer de afweer, het wegwerken van homoseksuele gevoelens het karakter vervormt. En ik zou er nog eens op willen wijzen hoe gevaarlijk juist deze afweervormen in maatschappelijk opzicht zijn: overmatige mannelijkheid, militant gedrag, flinkheidsidealen, tegenin in zachte oplossingen, wreedheid,

militarisme.

Ik zou zelfs deze stelling willen verdedigen: De houding tegenover homosexualiteit is een toetssteen voor een maatschappij, voor het vertrouwen in niet-agressieve oplossingen van spanningen en tegenstellingen. Zou het nu werkelijk toevallig zijn dat enige tijd nadat homoseksuelen geen visum kregen voor de Verenigde Staten, dit land zo'n gevaarlijk krijgsgeslacht aanheft? Dit is geen anti-Amerikanisme, dit is kritiek op bepaalde stromingen in het Amerikaanse denken. Ik ken andere culturen onvoldoende om mijn hypothese te bewijzen, maar zij is het overwegen waard.

Op één punt dat ik al noemde in onze werkschets wil ik hier nog eens wijzen. Wat boeiend blijft is het gedrag van een groep mannen die voornamelijk of uitsluitend van sexogenoten houdt. Ik citeer hier een homofiele collega, die opmerkte: 'Er is geen groep heteroseksuelen die in levendigheid wat hun sexueel gedrag betreft de zogeheten promiscue levende homoseksuele mannen overtreft. Het is zeker een groep die aan de beeldvorming van de homofiel bij het publiek een belangrijke bijdrage heeft geleverd. Vele lesbische relaties beantwoorden meer aan het model van het monogame of althans in die richting tenderende huwelijk.'

We zijn hier niet om idealiserend te spreken en laten we dus eerst toegeven dat het steeds een ander willen om sex mee te hebben dwangmatig kan zijn, meer een moeten dan een willen. Het kan ook een hinderlijke onrust teweeg brengen, die niet zelden tot conflicten leidt met de partner. Men is samen gearriveerd in het

niet onaardige hotel, de maaltijd is gezellig en één van de partners zit al op de stoel te schuiven om de plekken te zoeken die in de Spartacusgids voor outdoor-cruising vermeld staan. Uiteraard heeft de psychoanalyticus ook zijn mening over dit soort levendigheid. Maar ik wil nu toch eens iets anders doen dan het gebruikelijke gemjammer uiten over de zogenaamde neurotische ontrouw.

Ten eerste: Is het in heteroseksuele kringen zo uitzonderlijk, dit gedrag? Men heeft zich veel vrijheden ten opzichte van het monogame huwelijk gepermitteerd, maar tegelijk hypocriet een bepaalde moraal hooggehouden.

Ten tweede: Het is helemaal niet waar dat de neiging veel sex buitenshuis te beleven altijd relaties hoeft te storen. Soms vindt de partner het best spannend de verhalen te horen te krijgen, wanneer hij maar vertrouwen heeft, niet angstig is dat de ander hem zal verlaten.

Ten derde, en dat vind ik het belangrijkste punt: Nogmaals, zonder idealisering kan toch worden erkend dat juist tegenwoordigers van deze groepen hebben gezocht naar nieuwe vormen van samenleving, niet georiënteerd aan het monogame huwelijksideaal, maar best de moeite waard om te worden 'uitgeprobeerd' - sorry voor het germanisme, ik wilde het saaiere woord experimenteren vermijden. Het komt mij voor dat de vrijere seksuele stijl in homofiele kringen verworven, bevrijdend heeft gewerkt en zeker zou kunnen werken.

Flexibele monogamie is een der termen waarmee een patroon anders dan het monogame huwelijk wordt aangegeven. Voor velen is dat een levensvorm waarin

beide partners zich goed voelen. Sex is vaak zwart gemaakt. Zonder twijfel, ook op het gebied der seksuele relaties wordt veel geleden. Maar sexualiteit is toch drift, heel wat minder gevaarlijk dan agressie. Soms is sexualiteit een manier om woede, onstndigheid met name, op een relatief onschuldige manier te uiten: 'Wij zoeken onze eigen weg, wij laten ons geen wet voorschrijven'. Het 'make love, not war' was toch zo gek niet.

Een enkel woord over de toekomst van de seksuele vrijheid in het algemeen en die van de homofiel in het bijzonder. De geschiedenis leert dat vrijheden makkelijker ongedaan kunnen worden gemaakt: Wanneer ik naar sommige tegenwoordigers van homofiele bewegingen kijk, vraag ik mij af of vijanden van seksuele vrijheden niet overmatig worden geprovoceerd.

Omtrent seksuele vrijheid in het algemeen zou ik een principiële opmerking willen maken, naar mijn eigen oordeel een van de belangrijkste zaken die ik u te zeggen heb. Taboes op sexualiteit, het hanteren van idealen alsof het ge- en verboden zouden zijn vormen een machtig wapen in de hand van onderdrukkers, anders gezegd: maken deel uit van onderdrukkende systemen en structuren. Nietzsche heeft de gevolgen en doelstellingen van het verbod op de sexualiteit helder gezien. Men verbiedt seksuele bevredigingen, de verboden worden uiteraard overtreden - driftimpulsen laten zich nu eenmaal niet wegwerken - er ontstaat schuldgevoel en angst, angst voor straf, zelfs voor nimmer eindigende straf en er wordt een instituut bedacht dat deze schuldgevoelens kan wegnemen, de

angst verminderen. Dat maakt de 'gelovigen' afhankelijk en manipuleerbaar. Ondertussen is het geloof, geloof in de betekenis van zinvol zich openstellen voor de grote geheimen van het leven, vervangen door een taboemoraal.

Deze structuur functioneert in grote delen van de wereld. In West-Europa werd hier en daar enige seksuele vrijheid verworven. Deze seksuele vrijheid is door degenen die de samenleving willen laten worden en daarvoor een Derde Wereldoorlog riskeren handig in regie genomen. Het is een kluit ons toegegooid: 'Als de kinderen maar zoet zijn'. Ook hetgeen wij hier doen ontlokt aan degene die de touwtjes in handen hebben een glimlach: 'Laten ze onderling maar kibbelen en geleerd doen, over homo-hetero en bi-sexueel, mono-, duo- en multosex. Zolang ze daarover elkaar in de haren zitten zullen ze ons niet hinderen bij de uitvoering van de bewapeningsprogramma's.'

Dit zou een onderschatting kunnen zijn van de consequenties die seksuele vrijheid mogelijkwijze heeft. Wie zich van taboes heeft bevrijd, liefheeft op de manier die bij zijn persoonlijkheid past, zal houden van het leven en, wanneer hij zich niet opsluit in een egoïsme à deux, vechten voor een bestaan zonder onnodig leed, zonder onnodige angst. Hij zal het niet aanvaarden dat zijn land wordt uitgekozen voor de zogenaamd beperkt nucleaire oorlog en er zich niet bij neerleggen dat onderhandelingen over wapenbeheersing worden gevoerd door de voorstanders van bewapeningsprogramma's. Wie zijn verlangen liefde te geven en te ontvangen kan bevredigen zal het paradijs

niet vergeten en de mogelijkheid verdedigen tegen de werkelijkheid. Een enkele opmerking tot slot.

1 De psychoanalyticus, de psychiater dient zich niet tegenover homoseksuele gevoelens of uitingen op te stellen als tegenover een symptoom dat tot verdwijnen gebracht moet worden.

2 De term perversie is in dit kader niet verhelderend. Wanneer Freud het gebruikt, bedoelt hij niets discriminerends, maar seksualiteit van het kind zich voortzettend in volwassenheid.

3 Ik zou tenslotte nog eens willen waarschuwen voor indeling van mensen in groepen. De benaming homoseksueel of homosexualiteit heeft een groot risico. Het is een kenmerk van gedrag dat over de persoonlijkheid in veel opzichten weinig zegt, en nog ernstiger: het zegt niet veel over de manier waarop iemand liefheeft. Je bent niet in de eerste plaats homo-, hetero-, of bi-sexueel. Je bent jezelf en je houdt van iemand. De indelingswoede van het mensdom is razend. Een van mijn allerbeste vrienden pleegt te zeggen: Als er naar homofielen wordt gekeken, wordt er niet alleen ingedeeld in groepen als nichten, flikkers of potten, maar er wordt ook nog gevraagd, wanneer je een vaste partner hebt. 'Wie is het mannetje, wie is het wijfje, net als bij gorilla's? Wij zouden ons kunnen trachten te bevrijden van de oppervlakkige categorisering en beginnen met de vraag: Wie is degene die mij boeit, van wie ik hou. In een vriendschap of liefdesrelatie is de ander altijd uniek. Hij of zij

hoort niet primair tot een groep – zoals hij of zij is, daar is er maar één van.'

P. C. Kuiper
(hoogleraar psychiatrie Academisch Ziekenhuis
bij de Universiteit van Amsterdam)

* P. C. Kuiper, 'Werkschets over
homosexualiteit,' voor het Studium Generale
georganiseerd door de Werkgroep Homostudies
van de Universiteit van Amsterdam.
(f 5,45, giro 5098421 tnv H. Wildschut,
Amsterdam)

edit ander artikel